

PAGINA 2

**Dirk de Wachter:
Rouwen is een kunst**

PAGINA 3

**Broeders en lutheranen
proeven elkaars bier**

PAGINA 8

**Haagse wandeling
in spoor van Luther**

VERDER: Bij het overlijden van Harry Kuitert ■ De actualiteit van Thomas a Kempis ■ Kerk en maatschappij, wordt dat nog wat? ■ Leve de kliederkerk

De actualiteit van oude woorden uit Luthers tijd

'Zonde' en 'genade': moderner kun je het niet krijgen

REFORMATIE Deze maand is het precies vijfhonderd jaar geleden dat in Duitsland Maarten Luther de Reformatie ontketende. Dit nummer staat in het teken van die revolutie met wereldwijde gevolgen. Maar kunnen we anno 2017 nog iets met 'zonde' en 'genade', de woorden van toen? In de Kloosterkerk zoeken ze het uit.

Wat hebben oude woorden die in de tijd van de Reformatie een rol speelden, mensen van nu te zeggen? In de Kloosterkerk worden deze maanden kerkdiensten gewijd aan begrippen die compleet uit de tijd lijken. Om er enkele te noemen: boete, zonde, genade.

'Zonde is als een pijl die zijn doel mist'

Pas op, zeggen de predikanten Margreet Klokke en Rien Lanooy. 'Oude begrippen worden nooit echt ouderwets. De mens verandert niet in essentie. Vergelijk het

met theaterstukken van oude Grieken en van Shakespeare. Ook daarin worden thema's behandeld die nog steeds dromen mensen trekken.'

We moeten ook niet vergeten, zeggen ze, dat je de zogenaamde reformatische begrippen gewoon kunt terugvinden in allerlei bijbelse verhalen. 'De verlegenheid, als die er is, heeft dus niet zozeer met Luther te maken maar met een deel van de christelijke traditie zelf.' En als mensen zulke woorden 'zwaar' vinden, is het goed te bedenken dat die zwaarte zelden van Luther komt maar eerder van Calvijn. 'Luther,

Lees verder op pagina 2

'Weggoien is zonde': toegepaste theologie bij Albert Heijn

Debat over religie in openbare ruimte

Al tijdens de Reformatie speelde de vraag, hoeveel invloed de politiek aan religieuze instituten moet geven. Tegenwoordig lijken media en het bedrijfsleven veel meer invloed te hebben op het verspreiden en propageren van ideeën. Toch wordt de multiculturele samenleving gekenmerkt door een bruisend religieus leven. Veel Nederlanders vinden inspiratie in religieuze waarden, rituelen en symbolen. Hoe moet de overheid daarmee omgaan? De

Kloosterkerk nodigt belangstellenden uit voor een debatmiddag over dit onderwerp. Eerst zijn er drie voordrachten door Rik Torfs (kerkjurist en voormalig rector van de universiteit KU Leuven), Hans Boutellier (directeur van het Verwey-Jonker Instituut) en Jaap Smit (Commissaris van de Koning in Zuid-Holland). Ze gaan in debat met drie panelleden, onder wie Sybrand van Haersma Buma (fractieleider CDA). Leiding: Wim Deetman.

VRIJDAG 27 OKTOBER, 13:30
UUR, € 5. KLOOSTERKERK.

Een katholiek en protestant bezoeken elkaars kerk

'We hebben dezelfde bron – dus iets samen doen kan best'

Een eerlijk gesprek tussen de rooms-katholieke Sacha van Rooijen en de protestantse Judith Klokkenburg. FOTOGRAF: JOLLY VAN DER VELDEN

REPORTAGE Het is het reformatiejaar: dus waarom zouden leden van een katholieke en een protestantse kerk niet eens elkaars kerk bezoeken? Een openhartig gesprek tussen twee Haagse gelovigen van verschillende snit.

Sacha van Rooijen van de rooms-katholieke Sint-Jacobus de Meerderekerk in de Parkstraat en Judith Klokkenburg van de hervormde Bethlehemkerk aan de Laan van Meerdervoort hebben met interesse elkaars diensten bezocht. Beide kerken zitten

in de traditionele hoek. Wat was verouderd, wat voelde onwennig? Na afloop gaan ze over hun indrukken in gesprek.

Wat waren jullie verwachtingen?

Sacha: 'Dat we een behoorlijk lange preek zouden krijgen en dat is uitgekomen. Het was overigens een goede preek. Er was een prettige open sfeer, een gastvrij binnenkomen. Het was verrassend zoveel jonge gezinnen te zien.'

Judith: 'Ik had het sacrale verwacht en dat was er ook: dit is Gods huis en hier vind je rust en stilte. Dat vond ik mooi. Het viel me overigens niet helemaal mee, ik begreep niet alles. Ik had wel de liturgie, maar er gebeurde veel wat ik daar niet uit kon opmaken. Om mij heen hoorde ik gemompel, maar ik wist niet wat ik moest doen, waardoor ik mij een toeschouwer voelde. Ik miste de gemeenschapszin, hoewel dat mooi werd doorbroken door elkaar persoonlijk vrede te wensen. Iedereen deed mee. Wat mij trouwens verbaasde, was dat er niets gezongen werd.'

Sacha: 'Jij was in de mis van negen uur. In de twaalf-uur-mis

wordt er meer gezongen en in de hoogmis van kwart over tien zingt het koor.'

Judith: 'Juist zingen verbindt zo. Grappig dat ik net nog een staartje van de familiemiss meekreeg, waar *Laat zo je licht maar schijnen* en *Heer, u bent mijn leven* werd gezongen. Dat zingen wij ook! Dat had ik niet verwacht.'

Veel nadruk op sacramenten

Wat viel nog meer op?

Sacha: 'Het sacrale en de symboliek vind je meer bij ons, maar voor mij was het voor een keer juist fijn dat ik mij helemaal kon richten op het woord. Wat ik bijzonder vond, was dat de dominee ervan uit leek te gaan dat iedereen 'stille tijd' hield. Ik vond hem uitdagend. Hij zei dat wanneer je je bijvoorbeeld ergens niet meer zo thuis voelt, je eens naar je stille tijd moet kij-

'Het viel me niet mee, ik begreep niet alles'

ken, naar je gebed, of dat nog wel klopt. Dat raakte me. Heel Christusgecentreerd.'

Judith: 'Dat sacramentele vind ik ook mooi. Wij vieren vier keer per jaar Avondmaal en er is zes keer per jaar een doopdienst. Op die sacramenten wordt veel nadruk gelegd. We bereiden

Lees verder op pagina 2

advertenties

Abonnement op KDH?

• Maandelijkse portie inspiratie gemakkelijk per post thuisbezorgd.

• 10 nummers voor € 19,50.
Opgave: info@kerkinderhaag.nl
of 06 30 164 820

JOHAN WASSENAAR
VOETBEDDEN, OP-MAAT EN SCHOENEN

Prins Hendrikstraat 132 2518 HX Den Haag 070 363 75 19
info@johanwassenaar.nl www.johanwassenaar.nl

Reinoud Schoemaker,
LETSELSCHADE ADVOCaat
Uw letsel mijn zorg
070 - 40 43 34 6
ADVOCaat@REINBOUDSCHOEMAKER.NL
WWW.REINBOUDSCHOEMAKER.NL

pcob
Communale Openbare Ouderenbelangen

Voor én door 50-plussers!

Zoals:

- Hulp bij belastingaangifte
- Advisering voor Ouderen
- Korting ziektekostenverzekering

Wordt nu lid – info 06-23979374

Psychiater Dirk de Wachter over de kunst om te rouwen

Dirk de Wachter is een beroemde, welbespraakte Vlaamse psychiater, die moderne levensproblemen vlijmscherp analyseert. 'De westerse mens is overprikkeld, egocentrisch en hoogmoedig', stelt hij. In zijn bekende boek *Borderline Times; het einde van de normaliteit* reikt hij mensen handvatten aan om hun leven weer op de rails te krijgen. Veel mensen gaan gebukt onder te hoge verwachtingen, hen opgedrongen door de eisen van het moderne leven. Toenemende individualisering en verstedelijking leiden tot eenzaamheid. Traditionele verbanden (het gezin) en zingevende verhalen (ideologie en geloof) gaan teloor en laten een vacuüm achter. Hij lijkt een rasechte cultuurpessimist, al ontkent hij dat zelf.

Deze maand is De Wachter, ter gelegenheid van zijn nieuwe boek *De wereld van De Wachter* een dag te gast in Den Haag. Hij spreekt over 'rouw'. Hoe nog om te gaan met rouw in een cultuur die het positieve prefereert boven al wat 'negatief' is?

Een cultuur waarin mensen schijnbaar moeilijker dan vroeger ruimte krijgen en vinden om te rouwen en het lijden en de dood welhaast angstvallig naar de randen van onze belevingscultuur worden verdrongen?

WOENSDAG 25 OKTOBER, 10.30-14.00 UUR, € 5 (INCLUSIEF LUNCH). CHRISTUS TRIUMFATOR-KERK. ORGANISATIE/OPGAVE (T/M 22 OKTOBER): DEZINNEN.NL.

Prostituees krijgen helpende hand

Stichting De Haven wil prostituees die onder hun werk lijden, aan een beter leven helpen. Een sponsorloop van vrouwen leverde de stichting vorige maand grote steun op: honderdvijftig nieuwe vrijwilligers en ruim dertigduizend euro voor werkbegeleidingsprojecten. Wandelaars Olivia (14) en Thirza (13): 'We vinden het erg dat vrouwen achter het raam staan, vooral als je gedwongen wordt. Daarom zijn we blij dat we kunnen helpen door voor hen te wandelen.' Na de loop van vijftien kilometer gaf ex-prostituee Mercedes gaf een getuigenis: 'Na elke klant sloot ik mijn kamerdeur, zakte ik op mijn knieën en smeekte ik God om mij daar weg te halen.' Mercedes ontving een lang applaus. De Haven viert deze maand haar twintigjarig bestaan. Er is een lopend buffet, samenzang met band, voordrachten en verhalen uit de praktijk.

JUBILEUM: VRIJDAG 6 OKTOBER, 19-22 UUR. ENGELSE KERK. TOEGANG VRIJ.

Adverteren in Kerk in Den Haag?

> MAANDBLAD EN WEBSITE

Vraag naar de mogelijkheden:
Tel. 06 123 130 53 (Robert Reijns).
E-mail: adverteren@kerkinderhaag.nl

Expositie over 750 jaar kerk in Rijswijk

Een handschrift op perkament uit 1267 maakt voor het eerst melding van de 'parochie van Rijswijk'. Het oudste bewijs dat daar toen al een kerk en een kerkgemeenschap bestonden.

De Rijswijkse geloofsgemeenschap kende een periode van bloei, getuige de grote Oude Kerk aan de Herenstraat. Maar de Reformatie ging niet aan het dorp voorbij: de rooms-katholieken kwamen in een schuilkerk terecht en later kreeg de protestantse kerk afsplitsingen.

Dat was vroeger. Dit jaar vieren geloofsgemeenschappen van de katholieke parochie H. Bonifatius, de Protestantse Gemeente, de Volle Evangelie Gemeente en de Nederlands Gereformeerde Kerk gezamenlijk '750 jaar kerk in Rijswijk'. Het Museum Rijswijk houdt een tentoonstelling met archiefstukken, boeken, kaarten, liturgische voorwerpen, prenten en schilderijen. Er verschijnt daarnaast een rijk geïllustreerd boek van Ruud Poortier. De bisschop van Rotterdam, Hans van den Hende, opent de expositie voor publiek op vrijdag 13 oktober, 16 uur.

GEOPEND VANAF 14 OKTOBER.
DINSDAG TOT ZONDAG, 11-17 UUR.
MUSEUM RIJSWIJK, HERENSTRAAT 67.

Museumnacht in kerk en klooster

Een kerk en klooster met museale pracht stellen tijdens de Museumnacht dit jaar hun deuren open voor publiek. In de rooms-katholieke Jacobuskerk (Parkstraat) kunnen bezoekers mediteren, naar verhalen over heiligen luisteren (en zelf een pelgrimstocht beginnen), met conservatoriumstudenten hun stem verkennen tegen de achtergrond van stilte en rondwalen in dit architectonische pareltje van Cuypers. De Broeders van Sint Jan openen hun klooster voor rondleidingen in de monumentale kapel en voor een proeverij van hun eigen bier (zie pg. 3).

ZATERDAG 21 OKTOBER, VANAF 20 UUR.
PRECIEZE TIJDEN:
MUSEUMNACHTDENHAAG.NL.

'Zonde'

Vervolg van pagina 1

die in de traditie van de kerkvader Augustinus stond, had er geen moeite mee om te zeggen dat alle mensen zondig zijn. Maar dat maakte hem niet somber. Hij ontdekte in de bijbelse verhalen een kracht die de mens opricht. Boete doen noemde hij, naar men zegt, 'ein fröhliches Geschäft'. En over de zonde zei hij: 'Wees een zondaar en zondig dapper, maar geloof nog dapperder in God'.

'Precies de goede uitleg'

Kortom, er is geen enkele reden om niet de tanden te zetten in begrippen waarvan je denkt dat een moderne kerk ze het liefst bij het grootvuil zou zetten. Klokke: 'In het pastoraat ontmoet ik mensen die het woord 'zonde' in hun jeugd te veel hebben gehoord. Ze gingen – of gaan – gebukt onder een gevoel van dreiging dat ze aan al-

'Genade is de kunst om goed te leven'

lerlei kerkelijke normen niet voldeenden.' En nog steeds zijn die oude woorden dichtbij. Er is een televisieprogramma 'Achter de dijken', over het calvinistische gehalte van ons land. En wat te denken van de stickers op afgeprijsde artikelen bij Albert Heijn met de tekst 'Weggooiden is zonde'? Wat de kerk lijkt te hebben afgeschaft, duikt in de supermarkt weer op. Klokke: 'Dat is precies de goede uitleg. Zonde heeft in de bijbel niets met moralisme te maken, maar is – als je het woord letterlijk vertaalt – zoiets als een pijl die

Kerkruil

Vervolg van pagina 1

ons daarop voor. De week voor het Avondmaal bezinnen we ons: welke zonden staan tussen God en mij in, wat moet ik belijden, wat is genade? En dan zondag de uitspatting: bij Jezus aan tafel, dáár is de genade. Ik vind het trouwens ook mooi als je dat wekelijks doet, zoals bij jullie. Een verschil is wel dat kinderen bij ons niet meedoen aan het Avondmaal.' Sacha: 'Leuk dat voor de preek de rolletjes pepermunt tevoorschijn kwamen. Ik had niet verwacht dat die traditie nog zou bestaan.' Judith: 'Zolang die preken zo lang duren, zal dat wel blijven.'

Wat was het meest in het oog springende verschil?

Judith: 'Hier is een altaar waar mensen voor knielen en een kruis slaan. Dat doen wij niet.' Sacha: 'De psalmen werden uit volle borst meegezongen. Wij hebben elke zondag ook een Latijnse mis. Als je er iets mee hebt, kan het Gregoriaans verdiepend zijn, meditatief zelfs. Mensen willen soms juist weer terug naar meer verstillings.'

'Het gaat niet om blabla'

Wat zien jullie aan overeenkomsten?

Sacha: 'Jezus volgen! De belevenis is anders, maar de liefde voor God en Jezus is de kern van ons beider geloof.'

zijn doel mist. En daarmee is zonde een hoogst actueel en betekenisvol begrip. Noem de kortingssticker toegepaste theologie. Het doel van voedsel is niet om te worden weggegooid. Mijn verre voorganger dominee Kwint noemde zonde een roos die in de modder valt. Terwijl een roos in een vaas hoort te staan. Zo kan ook een mens zijn doel missen, dat is zonde en jammer.'

Kwetsbaar mens

Ook het woord 'genade' is beslist niet uit de tijd, zeggen de voorgangers. Lanooy: 'Genade gaat over de kunst van een goed leven. En die kunst is niet dat je het in het leven maakt, maar dat je het leven ontvangt. Wat ertoe doet, krijg je, het is een geschenk. Je leven, je aanleg, de mensen die je ontmoet, je geluk, liefde, zelfs je beperkingen.' Volgens de theologen komen woorden als genade in de kerk veel te weinig aan bod, 'in een tijd waarin iedereen zich perfect moet voordoen op Facebook en Instagram. Luther herinnert ons eraan, dat het de moeite waard is om na te denken over wat een kwetsbaar en feilbaar mens dragen kan.' Klokke: 'In Luthers tijd twijfelde men aan zichzelf. Nu twijfelt men aan God. Daardoor is het voor velen moeilijk om zich open te stellen voor het goddelijke en ontstaat de neiging zichzelf aan de eigen haren uit het moeras omhoog te willen trekken. Dat gaat vaak niet. Ga eens naar de kerk, zou ik zeggen. Daar hoor je dat je je ook kunt laten dragen.'

Behalve de bijbelse begrippen, is het geen extra moeilijke vertaalslag om ook de theologie uit de tijd van Luther en Bach begrijpelijk te maken voor mensen van nu? Neem Bachs cantate 'Ein feste Burg', een omspeling van het befaamde Lutherlied. Eind deze

Daardoor kan ik me ook thuis voelen bij jullie.'

Judith: 'Dat ben ik met je eens. In beide diensten wordt er een persoonlijk appél gedaan op je eigen geloof en handelen. Het gaat niet om blabla, het gaat om het kruis en de opstanding. Hoe maak je dat praktisch waar?'

Sacha: 'Bij jullie word je echt uitgedaagd om die stappen concreet te zetten. Niet alleen op zondag, maar elke dag.'

Wordt er oecumenisch naar elkaar toegegroeid?

Judith: 'Lokaal zie ik er nog niks van. Het is meer een gesprek op landelijk niveau.'

Sacha: 'De luxe van het kunnen kiezen, hebben we binnenkort misschien niet meer. We moeten wellicht meer naar elkaar toetrekken. Dan is het wel de vraag wat de raakvlakken zijn. Als je weet dat Christus degene is die ons bindt, dan is dat een startpunt.'

Judith: 'Ik weet niet of we qua diensten echt naar elkaar toe groeien. In mijn leven zie ik dat niet zo snel gebeuren. Maar we hebben dezelfde bron, dus van daaruit zou je best wat samen kunnen doen.'

Sacha: 'Misschien gezamenlijke gebedstijden. En ik zit aan de kinderen te denken. Voor hen kan het een mooi teken zijn om samen te werken.'

JOLLY VAN DER VELDEN

maand wordt het stuk overal in het land uitgevoerd. Het is een ronkende tekst vol martiale taal. Ten strijde tegen satan! De tenor zingt over het 'vaandel met het bloed van Christus'. Zijn die begrippen niet erg tijdgebonden en daarom ongeschikt voor verlichte gelovigen van nu? Lanooy is daar laconiek over. 'Soms kan ik inderdaad niets met dit soort teksten.

'Alles wat je wegstopt, komt ooit weer boven drijven'

Dan laat ik ze voor wat ze zijn. Ik parker ze.' Anderzijds zal hij ook in cantatediensten oude theologische begrippen zo veel mogelijk willen actualiseren. 'Ik zeg wel eens: onze kerk staat dan wel in het Museumkwartier, maar we zijn geen museum.' Beide Haagse theologen noemen het niet meer dan logisch, dat de Kloosterkerk niet wegloupt voor de traditie. Oude, archetypische begrippen hebben nog steeds grote zeggingskracht. Klokke: 'Generaties vóór ons hebben ook met die woorden geleefd. De essentie is het geluk van de kwetsbare mens. Daar moet je blijvend naar zoeken. Daarom is het goed steeds naar de kern van een wijsheidsboek als de Bijbel – toch zo'n drieduizend jaar oud – terug te gaan.' Lanooy: 'Oude woorden moet je niet willen wegstoppen. Alles wat je wegstopt, komt vroeger of later weer boven drijven.'

JAN GOOSSENSSEN

ALLE REFORMATIEPREKEN OP KLOOSTERKERK.NL

advertentie

EDITIE: At Ease!

50+ Lifestyle Beurs Haaglanden

6 & 7 oktober 2017
van 10:00 tot 17:00 uur
In de Grote Kerk in Den Haag

Kom naar dé lifestylebeurs voor actieve 50-plussers uit de regio Haaglanden!

Kijk voor meer informatie op: www.rtrevents.nl

Gratis toegang t.w.v. € 7,50 tegen inlevering van deze coupon!

@SeniorenBeursHaag
50plus Haaglanden
RTR Events

Muziek en woorden in het teken van de Reformatie

CONCERTEN De Kloosterkerk geeft met twee concerten aandacht aan memorabele momenten uit de katholieke en protestantse kerkgeschiedenis. Op zaterdag 7 oktober komt het werk van belangrijke katholieke musici te klinken, Hendrik Andriessen en Albert de Klerk, respectievelijk 125 en 100 jaar geleden geboren. Met orgelmuziek, voordrachten en koperensemble Amici della Musica. Op zaterdag 4 novem-

ber is er een concert ter gelegenheid van 500 jaar Reformatie. Nog altijd actuele thema's uit de tijd van Maarten Luther worden verklankt met orgel, dans en instrumentalisten, muziek van Bach tot modern. Beide concerten beginnen om 16 uur; toegang € 10. In aanloop naar de afsluiting van het herdenkingsjaar (31 oktober) staan in de vieringen van de Kloosterkerk lutherse thema's centraal.

'Luther' in museum Catharijneconvent

UITSTAPJE Het Utrechtse museum Catharijneconvent heeft een nieuwe tentoonstelling, 'Luther', over het leven en de invloed van de kerkhervormer. Bezoekers van de Nieuwe Badkapel, de Bethelkerk en Antonius Abtkerk op Scheveningen nodigen gezamenlijk alle Hagenaars uit voor een museumbezoek. Begeleiding door pastor John Batist.

VRIJDAG 20 OKTOBER, 9:15-15:30 UUR (MET BUSREIS RETOUR VAN ANTONIUS ABTKERK). INFO/OPGAVE: EMILIE GRIFFIOEN, EMVANDERLUGT@ZIGGO.NL OF 070 352 45 86.

Pastoor en dominee samen over Reformatie

VIERING Op 31 oktober 1517 schreef Maarten Luther, nadat hij een geschrift met richtlijnen voor aflathandelaars gelezen had, een protestbrief aan zijn kerkelijke meerderen. Aan de brief voegde hij 95 stellingen toe. Die moesten als uitgangspunt dienen voor een dispuut over dit onderwerp. Precies vijfhonderd jaar na dato blikken de lutherse dominee Trinette Verhoeven en rooms-katholieke pastoor Ad van der Helm terug op het succes van de Reformatie. Tijdens een oecumenische viering wisselen ze de preek in voor een dialoog over Bijbel, genade, mens en kerk. Verhoeven: 'In Den Haag blijkt de oecumene uit een goede Haagse Gemeenschap van Kerken, die sterk is bij het nemen van initiatieven voor herdenkingsdiensten. Als er een aanslag is, komen we samen op het plein voor de Parkstraatkerk. Voor de oecumene ligt de uitdaging bij het be-

trekken van meer jongeren. In onze viering doen zij de voorbede.' De dienst wordt begeleid door de koren van beide kerken, de lutherse cantorij en de schola cantorum. Met orgelmuziek.

DINSDAG 31 OKTOBER, 20 UUR. EVANGELISCH-LUTHERSE KERK.

FOTOGRAFIE: MATTHIJS TERMEER

Broeders en lutheranen proeven elkaars bier

De makers van het speciale Lutherbier gingen in september langs bij de broeders van Sint Jan, bekend van het Kloosterbier, om hun jubileumdrank aan te bieden. In de tas de allerlaatste flesjes met etiket van Luther, want de hele voorraad van 3000 liter is weg. Lutheranen, zo wordt gezegd, zijn immers echte levensgenieters. Mascha de Haan en Henk Baaima bedachten het bier met twee anderen om het Reformatiejaar op een ludieke manier te vieren. De drank kreeg een Lutherse smaakje door de appel. 'Als morgen de wereld zou vergaan, dan zou ik vandaag nog een appelboom planten,' zou hij ooit gezegd hebben. 'Proef je de appel,' vraagt Macha aan broeder Thomas. Mm, hij vindt de drank 'lekker fris'. 'Rooms-Katholiek of Luthers, we drinken natuurlijk graag elkaars biertje.' Mascha drinkt het Kloosterbier dat hier in de winkel van de broeders te koop is. Ze vindt het zwaarder dan haar eigen bier, maar wel lekker. Broeder Thomas: 'Het is ook donker, dat komt door de speciale graansoorten die we gebruiken.' Een ander verschil is de omvang van de fles: het Kloosterbier wordt alleen geschonken uit grote flessen. Dat heeft een reden. 'Kloosterbier drink je met broeders', staat op het etiket. 'Je deelt het met elkaar. En delen komt voort uit naastenliefde, de kern van het Evangelie,' zegt de vrouw die helpt in de winkel. Het Kloosterbier wordt gebrouwen om een brug te slaan met mensen die misschien nooit in een kerk zullen komen. De broeders willen de productie verhogen van honderd naar duizend liter per jaar. En het Lutherbier maakt een doorstart dankzij een brouwerij in Woerden. Thomas kijkt nog eens naar het etiket: 'Mooie afbeelding van Luther.'

HANS HEMMES

Wie kent hervormer paus Adrianus VI?

LEZING Naast Maarten Luther bepleitten tal van andere hervormers, voor en na hem, een verandering van wanpraktijken in de kerk. Sommigen veranderden in de loop van het leven radicaal hun ideeën. Als pauscommissaris moest Adriaan Floriszoon Boeyens (1459-1523) erop toezien dat er geen misbruik van de handel in aflaten werd gemaakt en dat de ingezamelde gelden hun uiteindelijke doel zouden bereiken. Een derde deel was voor de bouw van de Sint-Pietersbasiliek en twee derde ging naar de schatkist van Karel V, voor de verbetering van de dijken. Maar toen hij eenmaal paus was en zijn Italiaanse kardinalen hem uitzonderlijk tafelzilver cadeau gaven, liet hij hen blijken: 'Deze schatten zijn meer voor een koning, jullie zouden als kardinalen beter schatten voor de hemel kunnen verwerven.' Hij wilde het vervreemden, verdelen of verpanden van ambten verbieden. Toch nam tijdgenoot Luther hem het bestrijden van de reformatiebeweging niet in dank af: 'Zijn woorden en daden worden geïnspireerd door Satan'. Een ander invloedrijk hervormingsdenker was Desiderius Erasmus. De Jacobuskerk (Parkstraat) wijdt een avond aan deze drie reformatoren. Lezing en bezinning door dr. Hans Trapman (intellectuele geschiedenis), vicaris-generaal Tjeerd Visser en Haags parochiepriester Ad van der Helm.

DINSDAG 24 OKTOBER, 19:30-21 UUR. PAROCHIEHUIS JACOBUSKERK, WILLEMSTRAAT 60.

Lezing 'Luther en de Bijbel'

VERDIEPING Vele eeuwen las men alleen de Latijnse vertaling van de Bijbel, de 'Vulgaat'. Complete bijbels waren er wel, maar de meeste gelovigen kenden alleen de verhalen die in de kerk werden voorgelezen en verbeeld. Dat veranderde met de vertaling van de complete Bijbel naar de Duitse volkstaal door Maarten Luther. In 1648 – de Hollandse Republiek was net een erkend soeverein land geworden – bracht Adolf Visser de Nederlandse vertaling uit. Theoloog dr. Nico Riemersma schetst Luthers omgang met de Bijbel, in het bijzonder met de Psalmen en de Romeinenbrief, en de weg die uiteindelijk tot de Luthervertaling heeft geleid.

VRIJDAG 27 OKTOBER, 20 UUR. ABDIJKERK.

Boeken, prenten, flyers, gezangen, plaatjes, preken

De Reformatie als mediarevolutie

CULTUUR Het verschijnsel dat sociale media als facebook revoluties ontketenen is niet nieuw. Al in de zestiende eeuw discussieerden gemeenschappen wereldwijd met elkaar over macht, propaganda en politiek. De boekdrukkunst veranderde de wereld. Wat staat ons nu te wachten?

De Reformatie had een binnen- en een buitenkant. Als je vandaag leest wat er destijds gebeurde, gaat het meestal om de binnenkant. De rappe omwenteling binnen de theologie, de verandering hoe mensen over de rechtvaardiging van hun zonden, de verlossing en het hiernamaals dachten.

dag in grote oplage waren gedrukt en verspreid. Daarbij is om het even, of Luther echt hamer en spijkers in handen heeft genomen. Wat telt is dat dit plaatje op gedrukt papier breed in omloop kwam – en zo het ‘merk’ Luther vormde. Zonder boekdruk geen Reformatie. Maar ook het

omgekeerde is waar: pas dankzij de Reformatie kon het medium ‘boek’ doorbreken. Johannes Gutenberg, die in Mainz de drukkunst via losse letters had uitgevonden, was eraan failliet gegaan. Maar ineens kwam er een gigantische vraag naar gedrukte Duitse Bijbels, flyers, pamfletten en spotprenten. Zo kon hij met zijn boekdruk grof geld verdienen. In andere steden volgden velen hem.

Voor ons is het vandaag onmogelijk voor te stellen, wat dit voor de mensen betekende. De gemiddelde burger kon niet lezen, wist bijna uitsluitend wat zich in zijn eigen dorp of stad afspeelde en had buiten de kerk haast nooit eerder een afbeelding van iets gezien, omdat papier en inkt duur waren. Bijna iedereen ging elke zondag naar de kerk om ‘de mis bij te wonen’. Die werd in het Latijn gehouden, haast niemand begreep ook maar een snars. Een actieve deelname aan de dienst door de gemeente was al helemaal uitgesloten.

Over zulke mensen raasde nu een mediastorm heen. Plotseling deden koortsige verhalen de ronde, over wat écht, letterlijk, in de volkstaal in de Bijbel stond. Om de haverklap werden op de pleinen en markten pamfletten voorgelezen, zowel over omwentelingen in kerk en politiek elders als ook over veranderingen in de theologie. Ineens hingen brutale, oneerbiedige en soms ronduit kwetsende spotprenten over kerkelijke leiders aan de muren en vlogen gedrukte plaatjes over uitspattingen in Rome, bijbelverhalen en het hiernamaals van hand tot hand. Binnen korte tijd veranderden ook de diensten op zondag: ze waren voor gewone mensen te verstaan en die maakten via de nieuwe gemeentezang – het nieuwe medium ‘kerk lied’ – er deel van uit. Ook zin-

Luther is het meest verkochte Playmobil-poppetje ooit.

gend leerde je op een tot dan ongekende manier over geloof en Bijbel. Deze nieuwe media bleken zeer invloedrijk voor het ontstaan van een nieuw samenhorheidsgevoel. De mensen zongen samen over het goddelijk heil, luisterden samen naar bijbelverhalen die zij ineens verstonden en lachten samen over gekke prenten van heersers en kerkleiders. De Reformatie en alle omwentelingen die zij te weegbracht, zijn ondenkbaar zonder deze mediarevolutie. Je vraagt je af, waar onze rap veranderende media vandaag de dag allemaal toe zullen leiden.

AXEL WICKE

VOORDRACHT MET BEELDEN OVER SPOTPRENTEN VAN DE REFORMATIE, WOENSDAG 22 NOVEMBER, 14.30 UUR, MARANATHAKERK.

Spotprent. De koninklijke pracht en praal van de paus op een paard vloekt met Jezus' sombere nederigheid op een ezel. Museum Catharijneconvent.

De rooms-katholieke kerk bespottte de Reformatie: satan speelt op Luther in de vorm van een doedelzak.

Aan de buitenkant raasde een ongekende mediarevolutie door Europa die voor de verspreiding van de Reformatie zorgde. Dat Luther op 31 oktober 1517 zijn 95 stellingen in Wittenberg aan een kerkdeur heeft gespijkerd, was niemand te weten gekomen, als die stellingen niet dezelfde

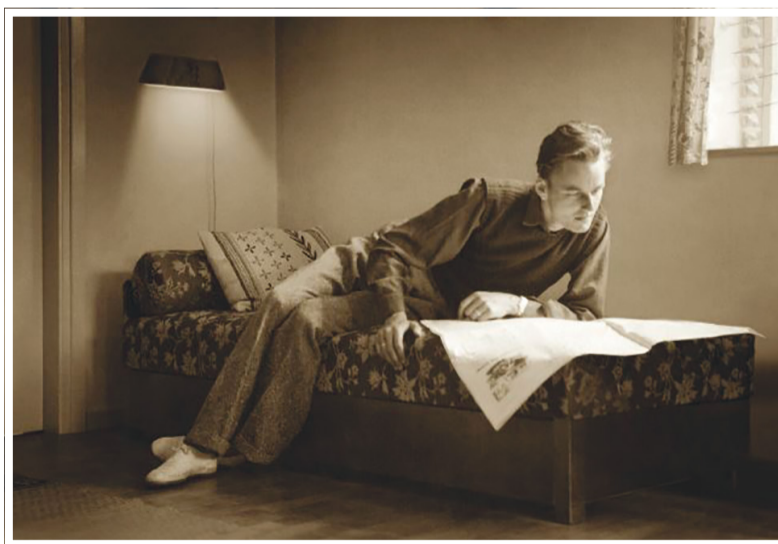
Bij het overlijden van Harry Kuitert (1924-2017)

Leven met meer dan één visie op de waarheid – hoe moeilijk is dat?

NASCHRIFT De Hervormde Kerk was sinds de negentiende eeuw een ‘hotelkerk’: iedere stroming had zijn eigen kamertje. De afgescheiden Gereformeerde Kerken zouden het anders doen: alle neuzen moesten weer één kant op. Het resultaat werd een gevecht om de waarheid. Harry Kuitert, onlangs overleden, was de voornaamste theoloog die heftige weerstand én veel bijval opriep.

Is Jezus nu God of goddelijk? Die kwestie riep rond het jaar 310 in Alexandrië (Egypte) zoveel commotie op dat men elkaar bij de bakker met warme broden te lijf ging. Lang geleden, zeker, maar discussies over het ‘ware geloof’ blijven christenen vergezellen. Er was de grote scheuring rond het jaar 1000 tussen de Oosterse kerken en de kerk van Rome. Dit jaar veel aandacht voor Luther. Hij bepleitte een reformatie van de kerk, maar het werd een familievete. De erfgenamen van de Reformatie kregen het ook met elkaar aan de stok. Zelfs in het keurige Den Haag liepen de emoties hoog op. Nadat in 1864 de ‘moderne’ ds. J.C. Zaalberg in de Nieuwe Kerk op het Spui gepreikt had, werden voor de kerkdeur zijn gemeentelieden door orthodoxe gelovigen gemolesteerd. Er verscheen een spotprent met als onderschrift: ‘Hoe de Haagsche kerkgemeente de vrijheid van geweten eerbiedigt, en de modernen zoekt te bekeeren’.

De oude Nederduitsch Hervormde Kerk werd in de negentiende eeuw geplaagd door afscheiding en scheuring. ‘Gezangenkwesities’, ‘wind van leer’ en ‘Bijbelkritiek’ – het resulteerde in vele smaken afgescheiden gereformeerden en vele smaken hervormde vrijzinnigheid.

Harry Kuitert in zijn jonge jaren. Foto op het boekomslag van: *Spreken over boven*. Harry Kuitert, een biografie. Door Gert J. Peelen m.m.v. Petra Pronk, 2016.

hem. De Bazarlaankerk is het eerste onderkomen van de ‘dolerende’ gereformeerden. In 1888 wordt op de Lange Beestenmarkt de Westerkerk geopend (duizend zitplaatsen). De eerste predikant is ds. J.C. Sikkels, een geducht polemist en pionier van de gereformeerde sociale beweging. De kerk is in 1975 afgebrand.

Bij de hervormden heeft men vanaf de negentiende eeuw geleerd met meer dan één visie op de waarheid te leven. Dr. Ph. J. Hoedemaker koesterde het begrip volkskerk: ‘Heel de kerk voor heel het volk’. Hij zei tegen Kuiper: ‘Samen ziek, samen gezond’. Maar bij

Kuiper werd de kerk een gemeenschap van ‘ware gelovigen’. Daarom ook had hij een eigen ‘Vrije’ (geen staatsinmenging) Universiteit gesticht, waar de gereformeerde belijdenis gehandhaafd werd.

Gruwel

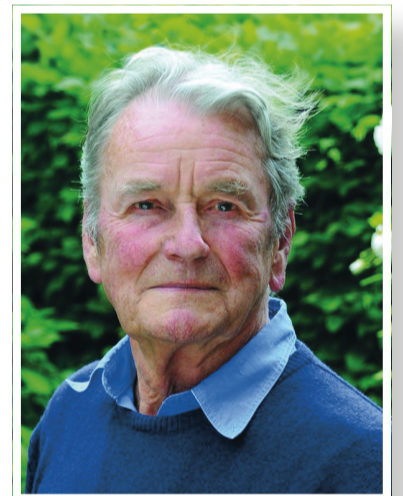
In de twintigste eeuw hebben de gereformeerden met alle macht geprobeerd in eigen kring afwijkende geluiden te smoren en alle geleerde neuzen één kant op te krijgen. Het hervormde model van een ‘hotelkerk’ met kamertjes voor iedere stroming was hen een gruwel.

Toen ds. Geelkerken opperde dat de slang in het paradijs niet ‘echt’ gesproken had, legde de synode van Assen (1926) hem het zwijgen op. Uit dit conflict ontstonden de Gereformeerde kerken ‘in Hersteld Verband’, die zich later met de hervormden herenigden. Na de Tweede Wereldoorlog, toen steeds meer theologen in gepopulariseerde boekjes hun wetenschappelijk verantwoorde maar ‘ketterse’ inzichten aan de man brachten, rolden de Gereformeerde Kerken in Nederland van de ene ‘kwestie’ in de andere. Een paar bekende mensen die door ‘verontrusten’ aangeklaagd werden: studentenpastor Herman Wiersinga (‘Verzoening als affaire’), Tjitze Baarda, die schielijk weer de wetenschap in dook; Cees den Heyer (‘Ruim geloven’) die de eer aan zichzelf hield en aftrad als professor.

En natuurlijk Harry Kuitert. Hij was leerling van professor Berkouwer, die de dogmatische deuren van de VU voorzichtig opende. Maar Kuitert, vanaf 1967 hoogleraar ethiek aan de VU, mocht Berkouwer vijf jaar later niet opvolgen; men vond hem te voortvarend. Dogmatisch liep Kuitert in die tijd eigenlijk niet uit de pas. Alleen begon het gereformeerde ‘huis’ hem te benauwd te worden. In de ethiek vermeed hij geen onderwerpen als euthanasie en suïcide.

Ik herinner mij dat ‘verontrusten’ hem een vragenlijstje stuurden. Of hij maar even ja/nee wilde zeggen op vragen als: ‘Adam was de eerste mens’, ‘De ezel van Bileam heeft gesproken’, ‘Jezus liep op het water’. Terecht weigerde hij zich op te knopen aan dit dogmatische wurgkoord.

Het heeft mij altijd verwonderd hoe aimabel en rustig hij zich in alle strijd rond zijn persoon heeft opgesteld.

Harry Kuitert. Foto op het boekomslag van: *Alles behalve kennis*, 2011.

Ook pastoraal heeft hij veel voor mensen betekend. In de jaren na zijn emeritaat als hoogleraar heeft hij, in leesbare taal, heel het bouwwerk van de theologie ontmanteld. Ook wie ver met hem waren meegegaan, haakten hier soms af. Zo compromisloos en rationalistisch Kuiper het gereformeerde huis had opgebouwd, even gedreven werd het door Kuitert als product van verbeelding ontmanteld. Begonnen als iemand die het geloof bij de tijd wilde brengen, werd hij tot teken van tegenspraak.

Hij behoorde ook bij de achttien dominees die vijftig jaar geleden al ‘samen op weg’ bepleitten. Als gevolg van de verschillen tussen hervormden en gereformeerden zou de Protestantse Kerk er pas in 2004 komen.

Als dat proces van samengaan nu eens wat vrolijker en spiritueler was gegaan, zou de theologie van Harry Kuitert dan wellicht ook wat hoopvoller geëindigd zijn? Gelukkig heeft onze theologie niet het laatste woord. Adieu, Harry Kuitert. ‘Moede gaan wij, arm en naakt, tot de God die zalig maakt’.

ROB VAN ESSEN

Hagepreek op de Kneuterdijk

Hoe Pieter Gabriël de Reformatie naar Den Haag bracht

ACHTERGROND Halverwege de zestiende eeuw bereikte het gedachtegoed van Maarten Luther ook Den Haag. Dat ging niet zonder slag of stoot. Het was een ex-monnik uit Brugge die voor het eerst in de open lucht een protestantse preek hield.

Pieter Gabriel, de Vlaming. Dat moet de eerste reformator in Den Haag zijn geweest. Het was een gewezen monnik uit Brugge, die in 1564 vanwege geloofsvervolgung naar Antwerpen vertrok en vandaar naar Amsterdam reisde.

Over deze man heeft de Haagse predikant E.J.W. Posthumus Meyjes in 1918 een artikel geschreven. Hij baseerde zich op oudere bronnen en blikte terug op de roerige zestiende eeuw, toen de 'nieuwe leer' van Luther, Calvijn en anderen Europa veroverde.

Posthumus' verhaal over de ontvangst van het protestantisme in Den Haag leest als een geromantiseerd ooggetuigenverslag. Het is een relaas over een held. Over de Brugse ex-monnik schrijft hij: 'Hij schijnt een man van niet gewone gaven geweest te zijn, klein van gestalte en zwak van lichaam, maar vol des geloofs en des Heiligen Geestes, als een andere Gabriël, een engel van God gezonden! Geen wonder dat men hem gaarne hoorde als een getrouw uitdeeler der menigerlei verborgenheden Gods en van vele plaatsen het verzoek tot hem kwam: "Kom over en help ons!" Van hem werd gezegd dat hij alle brieven van Paulus van buiten kende.

Helden moeten inderdaad ver boven het maaiveld uitsteken. Op zijn tocht door Holland had Gabriël in juli 1566 op een stuk land in Overveen een hagepreek gehouden, 'vier uren lang in eene zeer hete middagzon'. Daarna ging de tocht naar Delft en Den Haag. Posthumus memoreert dat sedert 1517, toen de Reformatie in Duitsland ontvlamde, ook in Holland al snel de eerste tekenen van een nieuwe tijd zich aan-

Deze ruïnewaand achter de Kloosterkerk herinnert aan het voormalige klooster, dat in de reformatietijd werd afgebroken.

dienden. Niemand minder dan stadhouder Graaf Hendrik van Nassau had al in 1519 de Haagse geestelijken opgeroepen voor Luther te kiezen. Maar zo snel ging dat niet. Jan de Bakker werd in 1525 op de Plaats verbrand en werd daardoor de eerste Noord-Nederlandse martelaar. In de Grote Kerk is een brandschilderd raam aan hem gewijd. Twee jaar later volgde Wendelmoet Claesdochter 'in den marteldood'.

'Verbitterde vijand'

Op 25 augustus 1566 bereikte Pieter Gabriël Den Haag. De week ervoor had hij bij de Hoornbrug gepreekt, nu

trok hij op naar het Haagse Bos. Het stads- en landsbestuur dreigde met straffen. Delftse schutters in vol harnas beschermden de magistraat Cornelis Suijs, 'den verbitterden vijand der Hervorming'. Uit het relaas van Posthumus: 'De Kneuterdijk is bezet met duizenden. (...) Diepe stilte en aandacht heerscht nu alom. De hagepreek roept Gods Naam aan in den gebede. De Psalmen – naar de berijming van Daheen den 28sten April van dat jaar in druk verschenen – worden aangeheven, het Godswoord wordt ontsloten, en ook binnen 's-Gravenhage, al is het nog buiten de muren

der Grooten Kloosterkerk, wordt het Evangelie der genade Gods in Jezus Christus gepredikt: "De rechtvaardige zal uit het geloof leven".'

Posthumus schrijft vervolgens dat Pieter Gabriël doorreist naar Utrecht. In 1567 moest hij naar Emden in Oost-Friesland vluchten. Enkele jaren later keerde hij naar Holland terug. In 1573 is hij in Delft overleden.

In Den Haag ging de godsdienststrijd verder. In 1570 werden nog vier pastoors uit de regio 'tot den brandstapel' gevoerd, 'omdat zij hunne gemeenten tot het Evangelie van Gods genade hadden willen brengen'. In 1574 na-

men de 'gereformeerden' de St. Jacobskerk in bezit. Jan Pietersz. van Castricum, die uit Wezel kwam, werd de eerste officiële predikant. Hij bleef dat tot 1593. In 1616 waren vijf predikanten aan de Nederduitse Hervormde gemeente van Den Haag verbonden.

Ook de Kloosterkerk heeft in de eerste decennia van het Haagse protestantisme een voorname rol gespeeld. Het voormalige dominicanenklooster uit de veertiende eeuw had tijdens de Spaanse bezetting behoorlijk geleden. De kerk was sinds de Reformatie in gebruik als wapenarsenaal. Anno 2017 herinnert nog slechts één ruïne-achtige muur op de binnenplaats aan de contouren van het gesloopte klooster.

'Diepe aandacht en stilte heerscht nu alom'

Toen het aantal kerkgangers toenam en de kerk weer in gebruik moest worden genomen, werd ze middelpunt van een landelijke kerkstrijd, die tussen remonstranten en contraremonstranten. Op 9 juli 1617 namen de contraremonstranten de Kloosterkerk in bezit. Een week later ging prins Maurits, die verwickeld was in zowel een politiek als een godsdienstconflict, op zondag demonstratief in een grote optocht te paard naar de Kloosterkerk.

De ingang van de Reformatie in Den Haag heeft zich uitgestrekt over zo'n vijftig jaar. Over de Abdijkerk in Loosduinen – de oudste kerk van Groot Den Haag – is minder uitvoerig geschreven. Daar werd Jacobus Cornelius Meursius, een katholiek geestelijke, de eerste predikant. De Abdijkerk werd in 1580 aan de protestanten toegewezen.

JAN GOOSSENSSEN

BRON: DR. E.J.W. POSTHUMUS MEYJES: KERKELIJK 'S-GRAVENHAGE IN VROEGER EEUWEN. SCHETSEN UIT DE GESCHIEDENIS DER HERVORMDE GEMEENTE, 1918.

De actualiteit van Thomas van Kempen

De monnik en mysticus Thomas van Kempen was een van de voortrekkers van de Moderne Devotie, de Nederlandse vernieuwingsbeweging van kerk en maatschappij in de veertiende en vijftiende eeuw in Oost-Nederland. De 'broeders des gemenen levens' worden gezien als wegbereiders van de Reformatie in de zestiende eeuw.

Thomas a Kempis, zoals hij ook werd genoemd, werd geboren bij Keulen en woonde in kloosters in Deventer en Zwolle. In de laatste stad staat een grafmonument.

Hij schreef het indrukwekkende boek *Over de navolging van Christus* (De Imitatione Christi), dat na de Bijbel het meest verspreide boek ter wereld werd. Het inspireerde vele generaties gelovigen,

zowel rooms-katholieken als protestanten. Onlangs is een nieuwe uitgave verschenen. Kenner Jacques Koekkoek komt een avond vertellen over Thomas' betekenis en actualiteit. Inleiding en gesprek met het publiek.

WOENSDAG 25 OKTOBER, 20-22 UUR, € 5. MARANATHAKERK.

IN-DRUK

Even een bezoekje aan Portici (bij Napels) gebracht en erbij bepaald dat wij heel rijk en arm tegelijk zijn. Bijna symbolisch viel het bezoek samen met de beelden van verwoesting op Sint Maarten, Mexico en in de Verenigde Staten. Een beetje turbulentie bij het landen is dan eng, maar ook zo weer vergeten. Waarom dit bliksembezoek aan Portici? Vanaf 1970 was ik nauw betrokken bij het protestantse kinderdorp Casa Materna, dat in 2003 z'n poorten sloot. Ik reisde er zo'n dertig jaar lang regelmatig heen, organiseerde groepsreizen voor donateurs en sloot er vriendschappen voor het leven.

Rosaria, eerst secretaresse en later directrice van het kinderdorp, begon in 2007 een kinderdagverblijf. Zij ontvangt daarvoor nog steeds steun van vroegere donateurs en die waren uitgenodigd voor het eerste jubileum. De aanwezige Amerikanen volgden op internet het nieuws over de orkanen en een van hen was

MET LEGE HANDEN?

zeer bezorgd over haar koppige vader die had geweigerd te evacueren. De feestelijke receptie voor Rosaria, met levende muziek en toespraken, was bijna niet doorgegaan. Alles was al geregeld toen haar man twee weken ervoor stierf. Als bouwkundige had hij, zowel in Casa Materna als in het kinderdagverblijf, veel werk verricht. Ik was niet de enige die zich afvroeg of het feest wel door moest gaan. Het kinderdagverblijf is een protestants diaconaal initiatief. Daarom vond ik het bijzonder te horen dat het een bevriende rooms-katholieke priester was die Rosaria getroost en bemoedigd had. Zo vanzelfsprekend zijn de oecumenische verhoudingen in het zuiden helaas nog niet. Deze priester, zo vertelde Rosaria, is al zo'n twintig jaar plaatselijk sociaal en pastoraal actief en dat wordt hem door de Gomorra niet in dank afgenomen. In de loop der jaren ontving hij verscheidene doodsbereidingen.

Het trof mij hoe hij tijdens de receptie in eenvoudige woorden zijn dank aan Rosaria uitsprak en haar Gods nabijheid voor de toekomst toe bad. Er is heel wat veranderd sinds 1905, toen de plaatselijke priesters baden dat de protestantse duivels zouden verdwijnen. Het kinderdorp was trouwens altijd voluit oecumenisch, want groepsleiders en leerkrachten waren merendeels katholiek. Evenals de kinderen die uit de wijde omtrek opgevangen werden. Als het over wonderen gaat, dan hoef ik maar naar mensen als Rosaria en zo'n priester die niet van opgeven weet, te kijken. Er is momenteel binnen de protestantse kerk een pleidooi voor een nieuwe 'reformatie'. Er moet gebeden worden om de volheid van de Geest, om een kerk waarin genezingen 'gewoon' zijn. Een

Pastoor uit Portici.

God binnen handbereik en het wonder gedemocratiseerd. Waar wonderen ontbreken, ligt dat aan ongelof, slecht onderwijs of de Verlichting (rationalisme). In Napels heb ik in al die veertig jaar niemand horen profeteren, in tongen horen spreken of iemand wonderlijk zien genezen. Was het wel zo geweest, ik zou er dankbaar kennis van genomen hebben. Maar wel weet ik dat de levens van duizenden kinderen zijn aangeraakt, die anders in de criminaliteit beland waren. Ontmoette ik protestanten en katholieken die niet zwichtten voor corruptie en dreiging, maar zichzelf en God trouw bleven. Ze belichamen het geheim van de Reformatie: met lege handen durven staan.

ROB VAN ESSEN

Troubadour

TROUBADOUR MARTIJN BREEMAN ZINGT MAANDELIJKS EEN LIED, TE BELUISTEREN OP KERKINDENHAAG.NL.

Reformatie

Pausen hadden al sinds tijden de bevolking voorgeschreven hoe te denken, hoe te leven; hún leer was de Ware Leer. Maar er volgden zware strijden, want een aantal theologen zag dit aan met lede ogen en men kwam in het geveer.

En zo vulde zich het Westen met hussieten, mennonieten zwinglianen, lutheranen calvinisten enzovoort. Mensen die het beste wisten wat de Heiland had bewogen. Hele hordes theologen kregen woorden om het Woord.

En het wil nog steeds gebeuren: wij bestormen, en hervormen, protesteren, reformeren, scheiden af en maken vrij. Daar staat weer een kerk op scheuren. 't Is niet altijd ja en amen. In de loop der tijden kwamen er enorm veel kerken bij.

En was Jezus weer op aarde, waar zou Hij te vinden zijn? Ergens in een synagoge in gesprek met de rabbijn.

Christelijke mystiek in woord en beeld

Christelijke mystiek heeft een indrukwekkend religieus en cultureel erfgoed voortgebracht. Mystiekkenner Kick Bras schrijft hierover in zijn recent verschenen boek *Oog in Oog*. Daarin gidst hij de lezer langs teksten en kunstvoorwerpen die met het mystieke leven te maken hebben, uit vele eeuwen, landen en tradities. Hij vertelt over hun zeggingskracht vandaag de dag.

MAANDAG 16 OKTOBER, 19:30 UUR, € 8. INFO/OPGAVE: INFO@DEZINNEN.NL OF DEZINNEN.NL. CHRISTUS TRIUMFATORKERK.

Kliederkerk voor alle leeftijden

'Een middag met creatieve, sportieve en experimentele activiteiten rondom een bijbelverhaal. Met een korte viering en een maaltijd'. Zo omschrijven de protestantse kerken van Den Haag Zuidwest hun nieuwe 'kliederkerk', bedoeld voor alle leeftijden. De eerste kliederkerk is deze maand en gaat over de Ark van Noach.

WOENSDAG 25 OKTOBER, 16-18 UUR. DS. W.E. DEN HERTOOGSCHOOL, LUXEMBURGESTRAAT 7. INFO/OPGAVE (VERPLICHT, UITERLIJK 15 OKTOBER): KLIEDERKERK@DENHAAG-ZUIDWEST.NL.

De Reformatie in een uurtje

Wandelen door Den Haag in het spoor van Luther

Robert van Venetië leidt bezoekers graag rond.

Rusthof, stille getuige van de Reformatie.

REPORTAGE Vrijwilligersorganisatie Het Gilde heeft met de Houtrustkerk een 'onthullende' wandeling uitgezet door het centrum, in het spoor van Martin Luther. De gids voert je langs vergeten hofjes, verstopte muren en laat je in de Grote Kerk een geuzenlied zingen.

In het kader van het Lutherjaar was er al van alles – lezingen, magazines, bier – maar nog geen tour door Den Haag. Predikant Karl van Klaveren van de Houtrustkerk en gids Robert van Venetië staken de koppen bij elkaar. 'En we waren er zo uit', zegt Van Venetië. Er zijn in Den Haag genoeg plekken te vinden waar 'het' zich heeft afgespeeld.

Al zou het wel een tijd duren voordat er 'luthers' werd gepreikt. 'Dat was pas vanaf 1599, toen nog in het geheim in een schuilkerk aan de Poten.' Door giften uit Duitsland kon er in 1759 aan de Lutherse Burgwal (voorheen Zusterstraat) een kerk worden gebouwd op de grond die ooit aan het Elisabethklooster toebehoorde. Die kloosters in Den Haag, dat is nog een verhaal apart, daarover later meer in de wandeling.

'Ik ga u voor, broeders', zei Jan de Bakker

Van Venetië wijst naar het dak van het monumentale gebouw dat iets achter de rooilijn van de andere panden staat. Windzwanen draaien mee met de stevige bries in de stad. 'De zwaan is het symbool van de lutheranen.' Hij citeert de woorden van de Praagse priester Johannes Hus, die hij

in 1415 sprak voor hij de brandstapel op moest wegens kritiek op de kerk: 'Jullie braden nu een gans [Hus], maar over honderd jaar staat een witte zwaan op die u het zwijgen niet kan opleggen.' Dat wordt uitgelegd als voorspelling van de komst van de Reformatie.

Martelen

We lopen over de Laan, ooit Zusterlaan, waar nonnen van de kloosters wandelden. Van Venetië laat een afbeelding zien uit 1560, Den Haag in vogelvlucht. In kleuren is aangegeven waar kloosters stonden. Dat zijn er nogal wat: behalve Sint Elisabeth, waren dat het Maria-, Agnieten- en Barbaraklooster. Het laatste stond op de hoek van de Van Assendelftstraat en het Westeinde. Er is niets meer van behouden, maar er gebeurden akelige dingen. 'De grootinquisiteur ondervroeg "kettters" in het Barbaraklooster. Er werd ook gemarteld.' Met een beetje verbeelding kun je gekrijts horen.

In de Grote Kerk hangt een eerbetoon aan zo'n martelaar. De zon schijnt uitbundig door het brandschilderde raam, zodat de kleuren je betoveren. Het is Jan de Bakker, de priester die zich afzette tegen het pauselijke gezag, de aflat, biecht en het celibaat. Hij werd in 1525 in Den Haag ter dood veroordeeld en was de eerste martelaar van de Noordelijke Nederlanden. 'Ik ga u

voor, broeders', waren zijn laatste woorden. Tijdens de rondleiding wordt er ook wat van de deelnemers verwacht. 'In de kerk zingen we een geuzenlied en gezang 471, gemaakt door pater Jan Brugman.' Marieke Stoel van de Houtrustkerk zal het orgel bespelen. Brugman was in de vijftiende eeuw bekend door zijn preken die vijf uur konden duren. Inderdaad: praten als...

Om bij te komen, is er daarna een koffiepauze bij Zebedeüs naast de Grote Kerk. Van Venetië: 'Ik kan wel uren praten over dit stuk van de binnenstad, maar dat valt buiten deze wandeling.' Op verzoek vertelt hij toch iets over de vele markten die in de zestiende eeuw in Den Haag werden gehouden. De deelnemers krijgen een afbeelding van de Varkensmarkt, waar je op de achtergrond de Haagse Toren ziet staan. Op die markt liggen dus allemaal dode varkens. 'Ja, de Voedsel- en Warenautoriteit bestond niet.'

We gaan weer in de benen voor de verrassende finale van de tour. Een deurtje in de Parkstraat met 'Rusthof' voert naar een paradijselijk hofje, dat u zeker moet zien. En iets verderop staat het laatste overblijfsel van het dominicanenklooster. 'Werd na de Reformatie in 1583 gesloopt', meldt een bordje van het Gilde. Er gebeurde meer op deze plek: Johan van Oldenbarneveldt zag Prins Maurits er naar de kerk gaan. Voor de ontknoping moet u gewoon meelopen.

MEER INFO: WWW.GILDEDENHAAG.NL.

HANS HEMMES

Mondriaan in Lukaskerk: schuiven met blauw blokje

In dit jubileumjaar van de kunstbeweging De Stijl zie je de kleuren van Mondriaan overal in de stad, maar tot dusver nog niet in een kerkdienst. Vorige maand bracht dominee Trinetta Verhoeven van de Lukaskerk daar verandering in. De Victory Boogiewoogie inspireerde haar tot een viering met dit kunstwerk als bron. Verhoeven: 'Mondriaan bleef schuiven met kleuren, alleen het blauwe blokje liet hij staan. Daar gaat het om in het geloof en de kerk: wat plaats je naast dat blokje? Wij kunnen dat elke keer weer proberen.'

Na de dienst kregen bezoekers een lunch op borden met het blauwe blokje. De opdracht was: zeg wat je ernaast zou plaatsen. Er volgden veel praktische ideeën, zoals een doos om oude mobieltjes in te zamelen, twee dagen plastic verpakkingen weigeren. Of kinderkleding maken van oude kleren. Er was zoveel te melden dat er geen tijd meer restte voor het knippen van een eigen Mondriaan.

HANS HEMMES

Debat-café met Maarten van der Graaff

Met een gast spreker en een glaasje wijn discussiëren over een actueel onderwerp. Dat is de opzet van het nieuwe 'debat-café' in de remonstrantse kerk. Voor de eerste avond is dichter en schrijver Maarten van der Graaff (1987) uitgenodigd. Zijn werk is veelvuldig bekroond. Hij is getogen op het streng-protestantse Goeree-Overflakkee. In Utrecht studeerde hij religiewetenschap. Gespreksleider: dr. Johan Goud.

DINSDAG 10 OKTOBER, 20-22 UUR, € 5

